

Εικ. 1. Ὁ κόλπος τῆς Σούδας μετὰ τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου (νῦν Ἀκρωτήρι), ὅπου εὐρίσκεται ἡ κοιλάς «Μαράθι», ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς νησίδος τῆς Σούδας.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ
ΜΙΝΩΑΣ-ΚΥΔΩΝΙΑΣ-ΚΡΗΤΗΣ
ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΟΥ

Δαπάναις τοῦ Δήμου Χανίων ἐνηργήσαμεν, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1939, δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς ἐν τῇ θέσει «Μαράθι» τῆς περιφερείας Στερνῶν-Κυδωνίας-Κρήτης.

Ἡ θέσις αὕτη εἶναι μικρὰ κοιλάς κειμένη κατὰ τὸ ἄκρον σχεδὸν τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου (τανῦν Ἀκρωτήρι), ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ΒΑ καὶ δεξιᾶ τῷ εἰσπλέοντι κέρας τοῦ προκόλπου τῆς Σούδας, ἀντίκειται δὲ ΒΔΔ. πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Δρέπανον, τὸ ἕτερον τοῦ προκόλπου κέρας. Εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς νησίδος

τῆς Σούδας, τῆς καλουμένης νῦν «Παλαιᾶς Σούδας», ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζεται διὰ πορθμοῦ μόλις 500 μ., συνορεύεται δὲ πρὸς νότον μὲν ὑπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ κόλπου, πρὸς ὅλα δὲ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος ὑπὸ σειρᾶς βουνῶν, χαμηλῶν μὲν ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, ὑψηλῶν δὲ ἀπὸ βορρᾶ, τὰ ὁποῖα περιβάλλουσι ταύτην ἡμικυκλικῶς (εἰκ. 1).

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῆς θέσεως ταύτης ἔδωκεν ἡμῖν ἡ ὑπὸ τοῦ Pashley τοποθέτησις ἐνταῦθα τῆς ἀρχαίας πόλεως Μινφᾶς (R. PASHLEY Travels in Crete, I, σ. 42-53, London, ἔκδ. 1837). Ὁ συγγραφεὺς, ἐρμηνεύων σχετικὰ χωρία τοῦ Πτολεμαίου (ἐν σ. 44 καὶ 46, σημ. 21), τοῦ Στράβωνος (σ. 48) καὶ τοῦ Σταδισμοῦ τοῦ Ἀνωνύμου (σ. 52 καὶ σημ.

37), οἵτινες ἀναφέρουσι τὴν Μινῶαν ὡς ἐπίγειον τῶν Ἀπτέρων¹, καὶ βασιζόμενος ἐπ' αὐτῶν, ἀναιρεῖ τὴν ὑπόθεσιν ἄλλων νεωτέρων περιηγητῶν καὶ συγγραφέων, ὡς τοῦ Buon-delmonti (ἐν σ. 42), τοῦ Domenico Negri (σ. 43), τοῦ Cornaro (σ. 43) καὶ τοῦ Pococke (σ. 44), οἵτινες τοποθετοῦσι τὴν Μινῶαν εἰς τὴν θέσιν τῶν Ἀπτέρων, καὶ τοῦ Hoeck (σ. 45), ἀποφαινομένου ὑπὲρ τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Χανίων² τοποθετοῦντος δὲ ταύτην ἀδιστακτικῶς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου, ταλαντευομένου μόνον μεταξὺ τῶν θέσεων «Τούζλα», κατὰ τὸν μυθὸν τοῦ κόλπου τῆς Σούδας (σ. 44), τοῦ Πόρτο-Νόβο (σημερ. «Λίμνη»), ἀπέναντι τῆς ἐσωτερικῆς νησίδος «Φορτέζας-Σούδας, καὶ τοῦ Πόρτο-Λουτράκι, ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς νησίδος τῆς ὀνομαζομένης, κατὰ τὸν χάρτην Boschini, «Μαράθι» (σ. 52-53 καὶ σημ. 37 καὶ 38), ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνοντος ὑπὲρ τῶν δύο τελευταίων (σ. 44).

Ἐξετάσαντες ἐπιτοπιῶς τὰς τρεῖς ταύτας θέσεις παρετηρήσαμεν ὅτι ἡ συγκεντρώνουσα τὰς περισσοτέρας πιθανότητος εἶναι ἡ κοιλάς «Μαράθι». Καὶ τοῦτο Α) διότι ἡ θέσις αὕτη ἀναποκρίνεται πληρέστερον τῶν δύο ἄλλων καὶ πρὸς τὴν μείαν τοῦ Πτολεμαίου, ἀναφέροντος τὴν Μινῶαν ὡς εὐρισκομένην ἀπέναντι καὶ δυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Δρεπάνου, καὶ πρὸς τὸ ψήφισμα τῶν Κυθωνιατῶν παρὰ DITTENBERGER Sylloge Inscriptionum Graecarum III³ 940,¹⁰ καθ' ὃ ἡ Μινῶα κεῖται «ποὶ τῷ πόρῳ ἐσάτῳ» Β) διότι εἶναι καταλληλοτέρα, τοῦλάχιστον τῆς δευτέρας, εἰς συνοίκειον, ὡς ἔχουσα μεγαλητέραν καὶ ὀμαλωτέραν τὴν ἔκτασιν, πλουσιωτέραν δὲ τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, καὶ Γ) διότι ἐνταῦθα εἶναι καταφανεστέρα ἡ ἀρχαία ἐκτεταμένη οἴκησις τῆς θέσεως, ὡς ἐκ τῶν πολλῶν ὄρατῶν σημείων, τὰ ὅποια παρετηρήσαμεν, ἤτοι: ἐνὸς ὑπαιθρίου ἱεροῦ κατὰ

τοὺς πρόποδας τοῦ βορείου βουνοῦ, ἐνὸς ὑδραγωγείου διασχίζοντος τὴν κοιλάδα, ἐνὸς κρηπιδώματος, τὸ ὁποῖον ἀνεφάνη κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη παρὰ τὴν ἀκτὴν, ἀπέναντι τῆς νησίδος, καὶ ἐξ ἀφθόνων ἀρχαίων ὀστροῶν ἐγκατεσπαρμένων καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος τοῦ «Μαράθιοῦ».

Ἐπὶ τῇ βάσει, λοιπόν, τῶν παρατηρήσεων καὶ ἐξακριβώσεων τούτων καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως γενικώτερον μὲν ἀποκαλύψωμεν ἐνταῦθα τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῆς Μινῶας, μερικώτερον δὲ ὅπως ἀνεύρωμεν Μινωϊκὰς ἀρχαιότητας, ὡς ἀφήνει νὰ ὑποθέσωμεν ἢ ὀνομασία τῆς πόλεως¹, προέβημεν, κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὐγουστον, εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἡμῶν ἔρευναν, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἐκθέτομεν κατωτέρω κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν:

ΥΠΑΙΘΡΙΟΝ ΙΕΡΟΝ

Αἱ πρῶται ἐργασίαι, ἀπὸ 18-23 Ἰουλίου, καταγνώθησαν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ ἀρχαιότερου ὄρατοῦ σημείου τῆς περιφερείας Μαράθιοῦ, τοῦτέστιν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ μνημειοθεντός ἀνωτέρω ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο ὑπάρχει ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ λεγομένου «Μαράθόσπηλιου» — σπηλαίου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ περιβάλλοντος τὴν κοιλάδα Μαράθιοῦ βορείου βουνοῦ καὶ ἀπέχοντος τῆς ἀκτῆς περὶ τὴν ἡμίσειαν ὄραν πεζῆ.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἀπλούστατα προστατευτικὸς ἄμα καὶ ἀναλημματικὸς κυκλώπειος τοῖχος, ὅστις πλαισιοῖ τετραγωνικῶς πως, πανταχόθεν πλὴν ἀπὸ νότου, κωνοειδῆ φυσικὸν βράχον, ὕψους 4.50 μ., ἐγειρόμενον ἐν μέσῳ

¹ Καθ' ἅπασαν τὴν Μεσόγειον τὸ ὄνομα Μινῶα ἐπέζησε κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (βλ. FICK Vorgriechische Ortsnamen σ. 27) ὡς ἐν Σίφων, Ἀμοργῷ, Μεγάροις, Δήλῳ, Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ. Ἡ ὀνομασία αὕτη πιθανὸν νὰ ἐδόθη εἴτε ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων εἰς ἐμπορικοὺς σταθμούς, τοὺς ὁποίους ἴδρυσαν οἱ Μινωϊκοὶ ἔμποροι, εἴτε ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐμπόρων (βλ. PENDLEBURY The Archaeology of Crete σ. 286. Τοῦτο, ἄλλως τε, σαφῶς δηλοῖ καὶ ὁ ΔΙΟΔΩΡΟΣ ὁ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, λέγων: «... οὐκ ὀλίγην δὲ καὶ τῆς Ἀσίας τῆς παραθαλαττίου κατέσχε (ὁ Μίνως), διόπερ ἐν ταῖς νήσοις ἅμα καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν τὰς ἐπωνυμίας ἔχουσι Κρητῶν λιμένες καὶ Μινῶαι καλούμεναι» (ΔΙΟΔ. ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ Ε 84, 1-2).

¹ Εἰς τούτους προσθετέος καὶ ὁ Πλίνιος (IV 12, 20).

² Εἰς τοῦτον προσθετέοι καὶ οἱ ἐξῆς: ὁ Φλώρος (FLORUS ANNAEUS Regum Romanorum Lib. IV), ὅστις ἀναφέρει τὴν μὲν Κυθωνίαν ὡς μεσόγειον, τὴν δὲ Μινῶαν ὡς ἐπίγειον ταύτης, καὶ ὁ Daper καὶ Sainte Croix, οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ πόλις τῶν Χανίων εὐρίσκεται ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Μινῶας, ἡ δὲ Κυθωνία ἔκειτο παρὰ τὸν σημερινὸν συνοικισμόν τῆς Ἁγίας Μαρίνης.

ὀμαλοῦ χωραφίου, 5 μόλις μέτρα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου.

Ὁ τοίχος, ἀποτελούμενος ἐξ ὀγκολίθων σκληροῦ ἐγγωρίου τιτανολίθου, ἀκανονίστων μὲν τὸ σχῆμα καὶ ἀνίσων τὰς διαστάσεις, ἐξωτερικῶς ὁμως πελεκημένων ἀδρομερῶς πως, καὶ ἀκολουθῶν τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔδαφους,

Εἰκ. 2α. Βορεία πλευρὰ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

Εἰκ. 2β. Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

ἀνέρχεται ποῦ μὲν εἰς τρεῖς, ποῦ δὲ εἰς τέσσαρας δόμους, καὶ πλαισιοῖ τὸν βράχον εἰς τὸ ὕψος του τῶν 2.25 μέτρων. Ἐνταῦθα σχηματίζεται, οὔτω, περὶ τὸν βράχον, τεχνητῶς ἰσοπεδωμένη διὰ χωμάτων καὶ χαλίκων, μικρὰ πλατεῖα, ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ὁποίας ἐγείρεται, ἐλεύθερος πλέον καὶ θεατός, ὁ κωνοειδῆς βράχος εἰς ὕψος 2.25 μέτρων (εἰκ. 2α-β). Κατὰ τὴν νοτιάν ὁμως πλευρὰν του ὁ βράχος μένει ἀκάλυπτος καὶ ἀπροστάτευτος ὑπὸ τοίχου (εἰκ. 3), τοῦτο μὲν διότι ἡ πλευρὰ αὕτη εἶναι λίαν ἀπότομος, τοῦτο δέ, κυρίως, διότι κατὰ τὸ ἔδαφος φέρει μικρὰν σπηλαιώδη ἐσοχὴν (εἰκ. 4), τῆς ὁποίας ἡ μὲν εἴσοδος ἔχει

πλάτος 0.60 καὶ ὕψος 1.60, τὸ δὲ βάθος 2 μέτρων. Ἐντὸς τοῦ μικροῦ τούτου σπηλαίου καὶ ἐπὶ τῆς βόρειας βραχίονος παρειᾶς αὐτοῦ

Εἰκ. 3. Ἡ νοτιὰ ἀκάλυπτος πλευρὰ τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

Εἰκ. 4. Ἡ ἀτοίχιστος νοτιὰ πλευρὰ τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ, ὅπου ἡ μικρὰ σπηλαιώδης ἐσοχὴ τοῦ βράχου.

ὑπάρχει, ἐπιμελῶς λελαξευμένη, μικρὰ κόγχη ὕψους 0.50 καὶ πλάτους 0.30 τοῦ μέτρου.

Ἡ περιφρούρησις τοῦ βράχου διὰ τοίχων καὶ ἡ ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ σπηλαίῳ ὑπαρξίς τεχνητῆς κόγχης δὲν ἀφίνουσιν οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ φυσικὸς οὗτος ἀλλὰ καὶ παράξενος

τὸ σχῆμα βράχος ἦτο καθιερωμένος εἰς θεότητά τινα καὶ ὅτι ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ μικροῦ σπηλαίου ἦτο τοποθετημένος τὸ λατρευτικὸν ταύτης εἰδωλόν. Παρὰ τὴν ἐπιμελῆ ἔκκαθάρσιν καὶ τοῦ μικροῦ τούτου σπηλαίου καὶ τῆς ἀνωθεν τούτου μικρᾶς πλατείας, οὐδαμοῦ ἀνεύρομεν στοιχεῖα—εἰδώλια ἢ ὄστρακα—πρὸς χρονολόγησιν τοῦ ὑπαιθροῦ τούτου ἱεροῦ¹. Ἐκ τῆς

Εἰκ. 5. Ὁ «Μαραθόσπηλιος» μετὰ τῶν ἐρειπίων μικρᾶς ἐκκλησίας νεωτέρων χρόνων ἐν τῷ ἐσωτάτῳ βάθει αὐτοῦ.

τεχνοτροπίας ὅμως τῆς τοιχοδομίας συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ λατρευτικὸν τοῦτο μνημεῖον ἀνήκει τοῦλάχιστον εἰς τοὺς πρωτοϊστορικούς (1000-800 π.Χ.), ἂν μὴ εἰς τοὺς προϊστορικούς χρόνους.

Πρὸς ἀκριβῆ μάλιστα χρονολόγησιν τοῦ μέρους ἐπεχειρήσαμεν καὶ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς περιοχῆς καὶ δὴ τοῦ Μαραθόσπηλιου, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὡς μάνδρα ποιμνίων.

Τὸ σπήλαιον τοῦτο, σχήματος ἡμικυκλικοῦ, ἔχει ἄνοιγμα ἢ εἴσοδον 70 μέτρων καὶ κεντρι-

¹ Τὴν ἔρευναν ταύτην εἶχεν ἀναλάβει, ὡς ἐπληροφόρηθημεν, πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ χωραφίου μακαρίτης ἤδη Βεργαναλάκης, ὅστις ἐπώλει διάφορα ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα εὗρισκεν ἐνταῦθα καλλιεργῶν τὸν ἀγρόν του.

κὸν ἢ ἀνώτερον ὕψος κατὰ τὸ ἄνοιγμα 10.50 καὶ μέγιστον βάθος 43 μέτρων. Κατὰ τὸ ἐσωτάτον βάθος σφύζεται, ἀλλ' ἡμικατεστραμμένη, μικρὰ ἐκκλησία νεωτέρων χρόνων, τῆς ὁποίας ἢ μὲν βόρειος πλευρὰ εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ βράχος τοῦ σπηλαίου, αἱ δ' ἄλλαι τρεῖς ἀποτελοῦνται ἐκ ξηρολιθικῶν τοίχων, οὔτινες φέρουσι καὶ ὄλικὸν ἀρχαιοτέρας, πιθανῶς Βυζαντινῶν χρό-

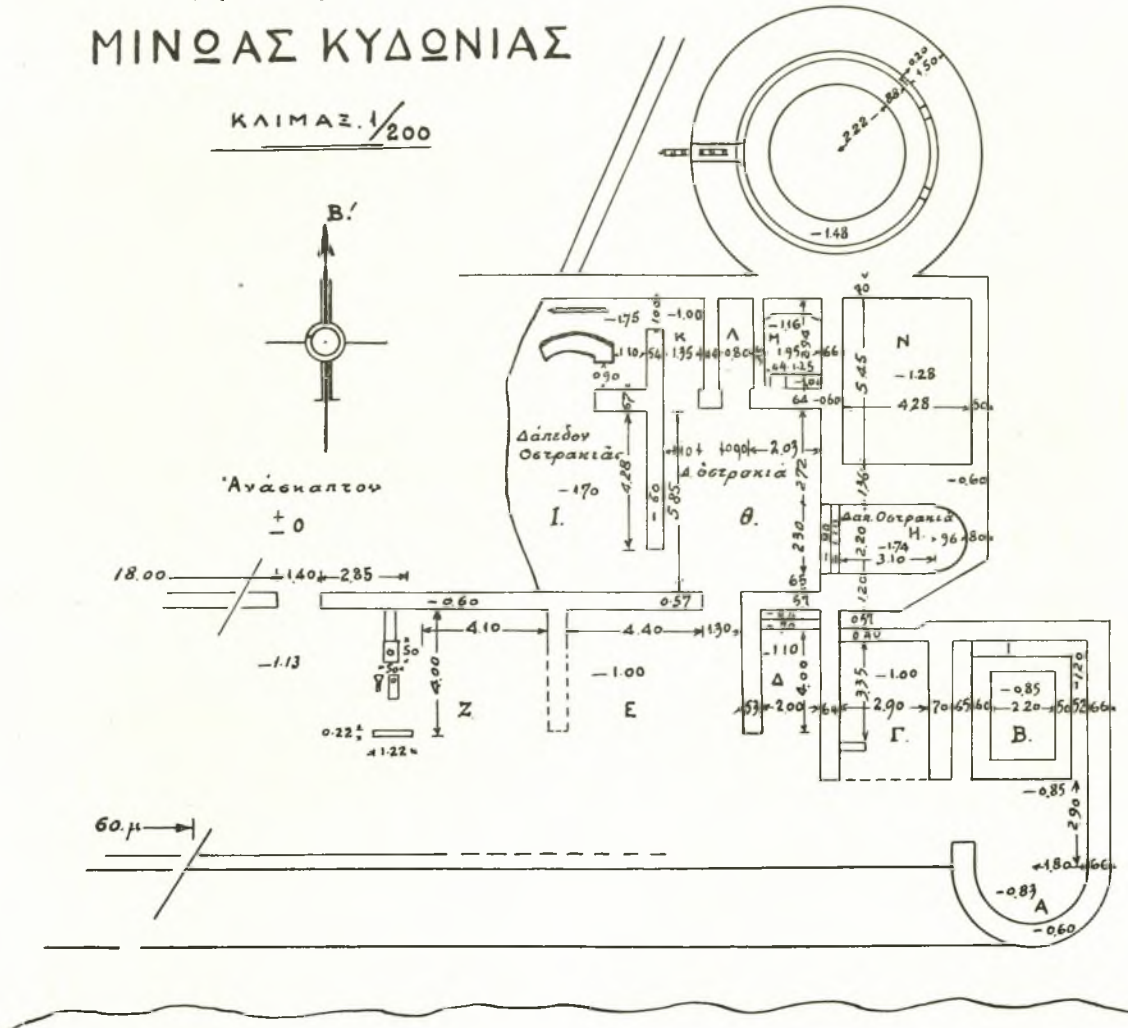

Εἰκ. 6. Πλατεῖα ἀναπαύσεως πρὸ τοῦ «Μαραθόσπηλιου».

νων, ἐκκλησίας (εἰκ. 5). Παρὰ τὴν προσεκτικὴν ὅμως ἔρευναν οὐδὲν καὶ ἐνταῦθα εὗρομεν ἀρχαιότερον μνημεῖον ἢ ὄστρακον.

Ἄμέσως ὅμως πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου ὑπάρχει ἰσοπεδωμένος χώρος, μήκους 7.80 καὶ πλάτους 3 μέτρων, ὅστις πλαισιοῦται κατὰ μὲν τὴν ἐσωτερικὴν (βορείαν) πλευρὰν αὐτοῦ διὰ λελαξευμένου φυσικοῦ βράχου, πλάτους 0.80 καὶ ὕψους ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 0.50 μ., καθ' ὅλα δὲ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα διὰ κτιστοῦ τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων (εἰκ. 6). Ὁ μικρὸς οὗτος χώρος, οἶονεὶ μικρὰ ἐξέδρα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου, ἐχρησίμευε, προφανῶς, ὡς τόπος ἀναπαύσεως τῶν προσερχομένων, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο ἢ ὡς ἔδρανα λελαξευμένη βορειοανατολικῆ πλευρὰ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐξέδρας ταύτης εὗρέθησαν ὄστρακά τινα χειροποίητου ἀγγείου καὶ μάλιστα ἰδιόσχημος

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ
ΜΙΝΩΑΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

Εἰκ. 7. Σχεδιογράφημα ἀνασκαφῶν Μινώας.

κολοβὸς λύχνος καὶ ἓν στρογγύλον λίθινον μικρὸν ἀντικείμενον ἀγνώστου χρήσεως.

1) Ὁ λύχνος (ὑψ. 0.08 μ.), σχήματος σφαιρικοῦ καὶ μονώτου ἀγγείου, ἔχει τὴν μὲν μύξαν κατὰ τὸ κάτω ἄκρον, τὸ δὲ στόμιον ἐν σχήματι φιάλης μετὰ χειλέων λίαν προεξεχόντων ἄνω καὶ ἔξω τοῦ λαιμοῦ. Ἄκρον μύξης καὶ μέρος τοῦ στομίου ἀποκεκρουμένα. Πηλὸς ὑπομέλας. Ἰχνη στυλποῦ ἐρυθροποῦ γανώματος. Τὸ ἰδιάζον σχῆμα τοῦ λύχνου δηλοῖ Ἀραβικὴν (Σαρακηνὴν) τέχνην;

2) Τὸ στρογγύλον ἀντικείμενον εἶναι ἐκ λευκοῦ λίθου, ἔχει τὸ σχῆμα κομβίου ἀνευ ὄμως

ὄπτης καὶ φέρει τὴν ἐπάνω καμπυλωτὴν ἐπιφάνειαν στυλπνῶς λελεασμένην. Ἴσως κόσμημα.

ΑΡΧΑΙΟΣ ΠΑΡΑΛΙΑΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ

Αἱ ὑπόλοιποι ἐργασίαι, ἀπὸ 24 Ἰουλίου μέχρι 25 Αὐγούστου, ἐδαπανήθησαν εἰς τὴν ολοκληρωτικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δευτέρου ἀρχαίου ὄρατοῦ σημείου τῆς περιφερείας, ἡτοὶ τῆς παρὰ τὴν θάλασσαν ἀποβάθρας καί, ἐν συνεχείᾳ ταύτης, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τμήματος ἀρχαίου παραλιακοῦ συνοικισμοῦ (βλ. διάγραμμα ἐν εἰκ. 7). Ἡ θέσις εὐρίσκεται κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τῆς κοιλάδος Μαραθίου καὶ κατὰ τὸ πλη-

σιέστερον ταύτης μέρος πρὸς τὴν νησίδα τῆς « Παλαιᾶς - Σούδας » (εἰκ. 8).

Καὶ πρῶτον, ἡ ἀνασκαφεῖσα ἀποβάθρα, τῆς ὁποίας τὸ ὄρατόν τμήμα ἀνεφάνη πρὸ τινων ἐτῶν συνεπεία σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς, ὡς

Εἰκ. 8. Ἡ παρὰ τὴν ἀκτὴν καὶ ἀπέναντι τῆς νησίδος θέσις τοῦ ἀρχαίου παραλιακοῦ συνοικισμοῦ ἐν τῇ κοιλάδι «Μαράθι».

ἐβεβαίωσαν ἡμᾶς οἱ ἐντόπιοι, ὑπερέχει τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης περὶ τὰ 0.50 μ., ἀπέχει ταύτης περὶ τὰ δύο μέτρα καὶ σφύζεται εἰς μῆκος 60 μέτρων ἐν εὐθείᾳ γραμμῇ. Τὸ μνημεῖον σύγκειται ἐκ κρηπιδώματος καὶ κτιστοῦ τοίχου. Τὸ κρηπιδώμα, ὕψους 0.60 μ., ἀποτελεῖται κατὰ μὲν τὸ μέσον τοῦ ὅλου μήκους καὶ μόνον εἰς μῆκος 21 μέτρων, ἐκ δύο δόμων ἐξ ὀγκολί-

Εἰκ. 9. Τὸ κρηπιδώμα τῆς ἀποβάθρας.

θων (μήκους 1-1.50, πλ. 0.50 καὶ πάχους ἢ ὕψους 0.30 μ.), κατὰ δὲ τὰ ἑκατέρωθεν τούτου τμήματα ἐκ μείγματος χαλίκων καὶ ἀσβέστου. Ὁ ὑπεράνω τούτου τοῖχος, ὕψους 1.70 μ., εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀσβέστου καὶ ἀργῶν λίθων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ δι' ἀρχαίου ὄνικοῦ ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν

τεμαγίων καὶ ἐξ ἀρῶαβδώτων μαρμαρίων κυλινδρικῶν σπονδύλων κίωνων διαμέτρου 0.30-0.40 μ. (εἰκ. 9). Τὸ γεγονός ὅτι τὸ κρηπιδώμα (ἴτοι τὰ θεμέλια τῆς ἀποβάθρας) ὑπερέχει τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ εὐ-

Εἰκ. 10. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ παραλιακοῦ συνοικισμοῦ.

ρίσκεται τανῦν περὶ τὰ δύο μέτρα μακρὰν τῆς θαλάσσης ἀποδεικνύει καὶ ἐναυθὰ τὸ καὶ ἄλλαχού ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ παρατηρούμενον γεωλογικὸν φαινόμενον τῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς¹.

Δεύτερον, τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ εἶναι συγκρότημα οἰκοδομῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη, ὡς καὶ ὁ ἀνώτερος τοῖχος τῆς ἀποβάθρας, εἰς βάθος μόλις 0.70 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς κοιλάδος τοῦ Μαράθιου (εἰκ. 10).

Τὸ συγκρότημα ἄρχει εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἐσώτερον τῆς γραμμῆς τῆς ἀποβάθρας καὶ ἀμέσως μετὰ χάρον, τὸν ὁποῖον καλοῦμεν προκυ-

¹ Ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἐδάφους, γενομένη μεταξὺ τοῦ 6ου-12ου μ.Χ. αἰῶνος (βλ. περίληψιν γνωμῶν διαφόρων Γεωλόγων κ.τ.λ. παρὰ Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗ ἐν Ἐπετηρίδι Ἐνώσεως Καλλιτεχνῶν Χανίων, ἔτος Α, 1937, σ. 66), ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ἡ ἀποβάθρα αὕτη κατεσκευάσθη ἢ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς νησίδος τῆς Παλαιᾶς-Σούδας, νησίδος, τὴν ὁποίαν, οἱ Ἐνετοί, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου ἐκπονηθέντος τῷ 1577, ὠχύρωσαν τῷ 1638, ἀφορμὴν λαβόντες ἐξ ἐπιδρομῆς Τουρκικῆς μοίρας γαλερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πειραταὶ ἐξεληθόντες τῇ 19ῃ Ἰουνίου τοῦ 1637 κατέστρεψαν καὶ ἐδήωσαν τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀκρωτηρίου, φθάσαντες καὶ μέχρι τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἐρημίτου (Γουβερνέτου), τὸ ὁποῖον ἐπυρπόλησαν (βλ. GIUS. GEROLA Monumenti Veneri dell' isola di Creta, σ. 564).

μαίαν, προκυμαίαν ἣτις σχηματίζεται μεταξύ τοῦ ἐξήκοντα μέτρων μήκους τοίχου τῆς ἀποβάθρας καὶ τοῦ βορείως τούτου ἰσομήκους, παραλλήλου καὶ εὐθυγράμμου ἐτέρου ἀσβεστοκίστου τοίχου, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια διαφαίνονται κατὰ διαστήματα. Τῆς πιθανῆς πλακοστρώσεως τῆς προκυμαίας οὐδὲν σημεῖον ἀνεφάνη. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ὅμως ἄκρον ταύτης ἠγείρετο ἡμικυκλικὸν οἰκοδόμημα (τὸ ὑπὸ στοιχείον Α τοῦ διαγράμματος), τὸ ὁποῖον εἶναι, ἴσως, προμαχῶν ἢ ἐξέδρα. Εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβέστου, διατηρεῖται δὲ μόνον εἰς ὕψος 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ἐστρωμένου διὰ μείγματος ἀσβέστου καὶ χαλίκων.

Μετὰ τοῦ πιθανοῦ τούτου προμαχῶνος συνδέονται, ἀποτελοῦντα, πιθανώτατα, μετ' αὐτοῦ ἐν οἰκοδόμημα, τρία πηλόκτιστα διαμερίσματα, εὐρισκόμενα ἐσωτερικώτερον καὶ περικλειόμενα ἐντὸς ἀσβεστοκίστου παχέος τοίχου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι ἡ συνέχεια ἢ ὁ ἀνατολικὸς βραχίον, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ προμαχῶνος ἢ ἐξέδρας. Ἐκ τῶν διαμερισμάτων τούτων, τὸ ὑπὸ στοιχείον Β εἶναι μικρὸν δωμάτιον, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς ὄπλοθήκη, διότι περιβάλλεται, ἐπὶ πλεόν τῶν ἄλλων καὶ ἀμέσως ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν του, ὑπὸ διαδρόμων. Τὰ δὲ ὑπὸ στοιχεῖα Γ καὶ Δ ἦσαν, ἴσως, οἱ κοιτῶνες τῶν φυλάκων ἢ στρατιωτῶν, διότι τὸ μὲν δωμάτιον Γ φέρει ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἀνοικτὸν λίθινον ὕδραγωγὸν σωλῆνα κατὰ τὸν δυτικόν, τὸ δὲ Δ διατηρεῖ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ τοίχου λιθίνην «πεξοῦλαν» ὡς κάθισμα. Πρὸ τῶν διαμερισμάτων τούτων εὐρέθησαν ὀπτὰ πλίνθοι τριγωνικαὶ τὸ σχῆμα, τέσσαρες τῶν ὁποίων ἐνούμεναι ἀποτελοῦσι στρογγύλην πλίνθον, σημεῖον ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε κιονοστοιχία στοᾶς.

Εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν τῶν πιθανῶν στρατώνων τούτων καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς δυσμὰς ἦλθον εἰς φῶς τὰ λείψανα δύο εἰσέτι παρομοίων τὴν κατασκευὴν δωματίων, ἀλλὰ μεγαλύτερων τὰς διαστάσεις καὶ καλύτερων τὴν κατασκευὴν (στοιχ. Ε καὶ Ζ). Ἐκ τούτων τὸ Ε σφίζει λείψανα πλακοστρώσεως διὰ πηλίνων τετραγωνικῶν πλακῶν καὶ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοίχον ἴχνη κλίμακος (;) πρὸς ἄνοδον εἰς θύραν ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, θύραν, ἣτις ἄγει εἰς τὴν

αὐτὴν Θ. Ἐν τῷ δωματίῳ Ζ εὐρίσκονται φρέαρ μετὰ λιθίνου στομίου, λίθος ὀρθογωνίου σχήματος μετ' ἐντύπου κύκλου, διὰ τὴν στερέωσιν πιθανῆς βάσεως ξυλίνου κίονος, καὶ γούρναν κατεσκευασμένην ἐκ δωρικοῦ κιονοκράνου. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο (ὑψ. 0.44, πλ. ἄβακος 0.60 καὶ διάμ. 0.43 μ.) ἔχει κάτω τετράγωνον ὀπὴν πρὸς στερέωσιν κατωτέρου σπονδύλου, ἄνω δὲ κωνικὸν ἔχοντα τρεῖς δακτυλίους (εἰκ. 11).

Εἰκ. 11. Τὸ δωμάτιον Ζ ἐνθα τὸ φρέαρ καὶ γούρνα ἐκ δωρικοῦ κιονοκράνου.

Τὸ ὀπισθεν τῶν λεγομένων στρατώνων κτίσμα Η εἶναι, παρὰ τὴν ναόσχημον ἐμφάνισίν του, ἀσβεστόκτιστος δεξαμενὴ, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ κατερχομένης κλίμακος, ἀποτελουμένης ἐκ δύο βαθμίδων, ὧν ἡ κατωτέρα ἔχει ὕψος 0.50 μ. Ὁ πυθμὴν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ τῶν τοίχων εἶναι κεχρισμέναι διὰ μείγματος ὀστρακοκονιάματος. Ἐν τῷ πυθμένι, παρὰ τὴν κλίμακα, ρῆγμα λίαν βαθύ, ἴσως ἐπιτηδες γενόμενον, πρὸς ἀχρήστευσιν τῆς δεξαμενῆς. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν ἀμύπητοι πῆλινι σωλῆνες (βλ. κατωτέρω κινήτὰ εὐρήματα). Ἡ ἀνωτάτη σφριζομένη ἐπιφάνεια τῶν τοίχων εἶναι ἐκτισμένη δι' ὀπτῶν πλίνθων, ἐνδειξίς ὅτι ἡ δεξαμενὴ ὀρθοῦτο ὑψηλότερον εἰς θολωτὴν στέγην.

Τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς δεξαμενῆς ταύτης εὐρύχωρον διαμέρισμα Θ φαίνεται ὅτι ἐπέιχε θέσιν αὐτῆς ἢ προστόφου, διότι συγκοινωνεῖ μετὰ τῶν πέριξ αὐτοῦ ἄλλων διαμερισμάτων. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον δι' ὀστρακοκονιάματος, εὐρίσκεται δὲ κατὰ 0.70 μ. ὑψηλότερον τῶν πέριξ δωματίων. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν τριγωνικὰ τεμάχια πλίνθων ὅμοια πρὸς τὰ ἐν τοῖς διαμερίσμασι Γ καὶ Δ. Ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ τῆς αὐτῆς ταύτης ἀνεφάνη πλινθόκτιστος ἀψίς, διαμέτρου 0.90 καὶ ὕψους ἀπὸ τοῦ ὀστρακοστρώτου δαπέ-

δου μόνον 0.35 μέτρου. Τὸ ἐλάχιστον τοῦτο ὕψος ἀποκλείει πᾶσαν χρῆσιν, οὐδ' ἐστίας ἐξαιρουμένης, φανερώσει ὅτι ἡ καμάρα αὕτη, παραμείνασα ἀνέπαφος ἐκ πιθανῆς καταστροφῆς ἀρχαιότερου κτίσματος, ἀπετέλεσεν, ὑστερώτερον, ὑλικὸν τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς (εἰκ. 12·

Εἰκ. 12. Ἀψίς ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ τῆς αὐλῆς Θ ὀπισθεν.

βλ. ἐπίσης διάγραμμα). Τοῦτο, ἄλλως τε, τεκμηριούται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ καμάρα ἦτο πεπληρωμένη ἐπίτηδες δι' ἀργῶν λίθων.

Τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς αὐλῆς πηλόκτιστον διαμέρισμα I ἀποτελεῖται ἐκ δύο συνεχόμενων δωματίων. Καὶ τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν μικρότερον μετὰ χωματώδους, κεκαυμένου ἐνιαχοῦ, δαπέδου, ἐχρησίμευεν, ἴσως, ὡς μαγειρεῖον, διότι ἐνταῦθα θπάρχει κυκλοτερὲς τοιχίον, πιθανῶς ἐστίας, ὡς καὶ δύο ὑδραγωγοὶ αὐλακες ἀποτελούμεναι ἐξ αὐλακωτῶν κεράμων.

Ἡ βορεία αὐλαξ, κλειστὴ ἐκ διπλῶν συνηρμοσμένων κεράμων, ἐχρησίμευε, προφανῶς, πρὸς ὕδρευσιν· ἡ δὲ δυσμικὴ, ἀνοικτὴ ἐξ ἀπλοῦ ἀνστραμμένου κεράμου, πρὸς διοχέτευσιν ἀκαθάρατων ὑδάτων. Τὸ δὲ πρὸς νότον κατὰ πολὺ μεγαλύτερον δωματίον ἔχει τὸ δάπεδον ὀστρακόστρωτον καὶ λείψανα κλίμακος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ὁπόθεν συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς αὐλῆς Θ. Τὸ διάμερισμα ἐν γένει I ἐπεκτείνεται δυτικώτερον, ἀλλὰ παραμένει ἄσκαπτον.

Τὸ διάμερισμα K εἶναι μικρὸς διάδρομος. Οἱ τοῖχοί του ἐσωτερικῶς καὶ τὸ δάπεδον εἶναι ὀστρακόστρωτα. Ἐν τούτῳ εὐρέθη λίθινον ἰγδίον εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια. Εὐρίσκεται δὲ τὸ διάμερισμα εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν μετὰ τῆς αὐλῆς Θ καὶ συγκοινωνεῖ μετ' αὐτῆς μὲν ἐκ νότου, μετὰ δὲ τοῦ μαγειρείου I κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ.

Τὸ διάμερισμα Λ εἶναι μικρὰ στενωπός, ἥτις πρὸς νότον ἀπολήγει εἰς καμαρωτὴν γέφυραν ἐκ βάσεων λιθίνων καὶ ἀψίδος πλινθοκτίστου

μετ' ἀσβεστοκονιάματος (βλ. εἰκ. 12 καὶ ἀνωτέρω περιγραφὴν τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς Θ). Ἡ μικρὰ αὕτη γέφυρα, ὕψους κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην 1.20 μ., ἐχρησίμευεν ἴσως μετὰ τῆς στενωποῦ ὡς ὑπόνομος πρὸς διοχέτευσιν τῶν πλεονάζοντων, ἐν καιρῷ χειμῶνος, ὑδάτων τῆς βορειότερον κειμένης μεγάλης δεξαμενῆς, περὶ ἧς κατωτέρω, ἀχρηστευθεῖσα δὲ ἐν καιρῷ, ἐπληρώθη χωμάτων καὶ ἀργῶν λίθων ἐκατέρωθεν καὶ ἀπετέλεσεν, ὡς εἴπομεν, ὑλικὸν πρὸς κατασκευὴν τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς Θ.

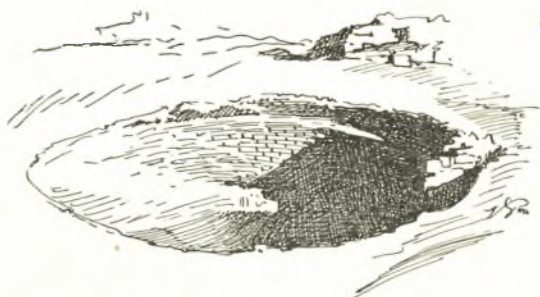
Τὸ συναπτὸν διαμέρισμα M εἶναι μικρὸν δωματίον ὀστρακόστρωτον κατὰ τε τὸ δάπεδον καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων, φέροι δὲ κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν αὐτοῦ πεζούλαν, ἡ ὁποία καταλήγει κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν εἰς χαμηλότερον ἐδώλιον. Δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι πρόκειται περὶ λουτήρου (ἢ, ἔστω, ληνοῦ), διότι οὐδαμοῦ ἀνεφάνη ὀπή πρὸς ἐκροήν, μᾶλλον δὲ τείνει τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενῆ.

Τὸ ἀμέσως ἀνατολικώτερον τῆς πιθανῆς ταύτης δεξαμενῆς (M) καὶ βορείως τῆς ἐτέρας δεξαμενῆς (H) κείμενον διάμερισμα N εἶναι μέγα δωματίον, σχεδὸν τετράγωνον (5.45 × 4.28 μ.). Τὸ χωματῶδες δάπεδον αὐτοῦ εὐρέθη πυρκαυστον, ἰδίως κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμήμα. Οἱ τοῖχοι, ἂν καὶ πηλόκτιστοι, ἦσαν ἐσωτερικῶς κεχρισμένοι δι' ἀμμοκονιάματος, ὡς δηλοῦσι ἴχνη τινὰ κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον.

Τέλος, τὸ γράμμα Ξ δηλοῖ μέγα φρέαρ, ὅπερ περιβάλλεται ὑπὸ κυκλικοῦ τοίχου, πάχους 1.50 μ., κατεσκευασμένου δι' ὀπτῶν μὲν πλίνθων ἰσοδομικῶς διατεταγμένων καὶ ἐπιμελῶς ἐφηρμοσμένων κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ πλευρὰν, δι' ἀργῶν δὲ λίθων κατὰ τὸ μεταξὺ πάχος, τῶν ὑλικῶν τούτων ἀπάντων συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοκονιάματος. Οὐδεμία ἄλλη ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ διάχρισματος ἐπένδυσις παρατηρεῖται. Ἐσώτερον τοῦ κυκλικοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους αὐτοῦ προβάλλει πλινθίνη στεφάνη, ἐσώτερον δὲ ταύτης καὶ εἰς βάθος 0.88 μ. ταύτης ἐτέρα στεφάνη ἀλλ' ἐξ ἀργῶν λίθων μετ' ἀσβεστοκονιάματος, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κρηπίδωμα ἐφ' οὗ ἐκτίσθη τὸ ἐν γένει ἀνώτερον κυκλοτερὲς πλινθινὸν περίβλημα τοῦ φρέατος (εἰκ. 13). Κατωτέρω

τοῦ κρηπιδώματος εὐρέθη ἀργιλώδης πυθμὴν, ὅπου ἀνέβλυσε γλυκύτατον ὕδωρ. Τὸ κυκλικὸν πλίνθινον περίβλημα διακόπτεται κατὰ τὴν δυσμικὴν χορδὴν δι' ἀνοίγματος, ἥτοι θυρίδος πρὸς κάθοδον εἰς τὸ φρέαρ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεφάνη ἀνοικτὴ ὑδραγωγὸς αὐλαξ ἐξ ἀνεστραμμένων σαμαρωτῶν κεράμων. Τοιαύτη αὐλαξ, ἀλλὰ

Εἰκ. 13. Μέγα πλινθόκτιστον φρέαρ.

κλειστὴ ἐκ δύο κεράμων, ἀνεφάνη καὶ ὀλίγον δυσμικώτερον ἐκτὸς τοῦ κύκλου τοῦ φρέατος ἀλλ' ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς πρώτης, ἔχουσα ὁμοίαν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν τοῦ μαγειρείου I, μετὰ τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι συνέχεται. Ἐν τῷ ἀνασκαφέντι κυκλικῷ χώρῳ τοῦ φρέατος καὶ μέχρι τοῦ ἀργιλώδους πυθμένος αὐτοῦ εὐρέθησαν ἀμύπηλα τετρασυσμένα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων καὶ λύχνοι, ὡς καὶ χαλκᾶ νομίσματα (βλ. κατωτέρω περιγραφὴν εὐρημάτων). Ἡ στέγη πρέπει νὰ ἦτο θολωτή, ὡς ἐπιτρέπουν νὰ εἰκασθῶμεν δύο τομαὶ τῆς πλινθίνης στεφάνης πρὸς ἀνατολὰς.

Ταῦτα εἶναι τὰ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἐλθόντα εἰς φῶς κτίσματα τοῦ παραλιακοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Μαραθιοῦ καὶ τοιαύτη ἡ τοιχοδομία. Ἄλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι τὰ μόνα. Οἱ τοῖχοι τῆς ἀποβάθρας καὶ τῆς προκυμαίας, οἱ ὅποιοι ἐξακολουθοῦσι περὶ τὰ 60 μέτρα δυτικώτερον εἰς τὸ ἄσκαπτον εἰσέτι ἔδαφος (βλ. διάγραμμα)· πολλὰ ἔχνη οἰκοδομῶν, τὰ ὅποια διεφάνησαν διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων καὶ ὀπισθεν τοῦ λεγομένου τοῖχου τῆς προκυμαίας καὶ ἐνδότερον εἰς τὸ μέσον τῆς κοιλάδος· ὄραται ἐν μέρει στέρνα καὶ θεμέλια οἰκιῶν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτῆς καὶ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ τοῦ Μαραθόσπηλιου· ὑδραυλικά τινα ἔργα, ὡς εἶναι ἡ λεγομένη «Κατεβατή», ἥτοι τὸ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν χαμηλὸν βουνὸν μικρὸν σπήλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέρχεται τις διὰ λελαξευμένων ἐν

τῷ βράχῳ 20 καὶ πλέον βαθμίδων καὶ ἐν τῷ βάθει τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ψυχρὸν, γλυκὺ καὶ διαρκὲς ὕδωρ, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ σήμερον ἀκόμη ἀντλοῦσιν οἱ παραθερίζοντες¹. Ἰδίως δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον μετ' ὄστρακοστρώτου ἀνοικτῆς αὐλακος, τὸ ὁποῖον, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου πηγῆς, εὐρισκομένης εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀπὸ τοῦ Μαραθιοῦ, καὶ διερχόμενον ἀπὸ τῆς φάραγγος «Καμάρες» διὰ τεχνητῆς γεφύρας, σφίξεται τμηματικῶς μέχρι τοῦ βορείου ἄκρου τῆς κοιλάδος τοῦ Μαραθιοῦ· ἔτι δέ, καὶ ἐπὶ πλέον, ἀφθονα ὄστρακα ἐγκατεσπαρμένα καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς, ἰδίως δὲ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτῆς· πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συνοικισμὸς ἦτο ὁλόκληρος πολίχνη, ἥτις κατελάμβανεν, ἂν μὴ τὸ πλεῖστον τῆς κοιλάδος, τοῦλάχιστον τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ αὐτῆς καὶ ὅτι, συνεπῶς, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια ἀποτελοῦσι μικρὸν μόνον τμήμα ταύτης, ἀνήκον εἰς τὰ πρῶτα ἐπὶ τῆς προκυμαίας οἰκοδομήματα αὐτῆς.

ΚΙΝΗΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὰ ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι τούτοις ἐρειπίοις εὐρεθέντα κινητὰ εὐρήματα εἶναι πηλίνα, ὑάλινα καὶ μετάλλινα.

Α) Τὰ πηλίνα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ὑδραγωγοὶ σωλῆνες. Οὗτοι εἶναι κυλινδρικοὶ τὸ σχῆμα, ἔχουσι μῆκος 0.19 μ., πᾶχος παρειῶν 0.01 μ. καὶ διάμετρον ἀνοίγματος 0.06 μ., ἀπολήγουσι δὲ εἰς ἔμβολον, ἄλλοι μὲν τούτων καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα, ἄλλοι δὲ μόνον κατὰ τὸ ἐν.

Εὐρέθησαν ἐν πλησμονῇ ἐν τῇ δεξαμενῇ H, ὀλίγοι ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρᾷ τοῦ δωματίου I καὶ

¹ Τὸ σπήλαιον τοῦτο διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα: Πρῶτον εἰς τὸ ἀνώτερον, τὸ φωτιζόμενον ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ ἡλίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσιν ἀρκετοὶ σταλακτίται καὶ σταλαγμίται. Ἐπὶ σταλαγμίτου εἰς τὸ βάθος τῆς εἰσόδου καὶ δεξιὰ τῷ κατερχομένῳ πρὸς τὴν κλίμακα, ἐπιγραφαὶ περιηγητῶν καὶ ἐπισκεπτῶν. Μεταξὺ ἄλλων ἀνεγνώσαμεν τὰς ἑξῆς δύο: ERNST CURTIUS 1881 καὶ 1678 ZORZI CELA'ITC. Διὰ δεκατριῶν βαθμίδων λελαξευμένων ἐν τῷ βράχῳ τοῦ ἀνωτέρου τούτου τμήματος κατέρχεται τις εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τοῦ σπηλαίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπόγειος στοά, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ὑπάρχει διαρκὲς, ψυχρὸν ὕδωρ. Εἰς τὸ βάθος τοῦτο ἄγεται τις διὰ λελαξευμένων ἐπίσης ἐν τῷ βράχῳ βαθμίδων ἀγνώστου ἀριθμοῦ.

ἄλλοι τινὲς ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῆς προκυμίας καὶ τῶν πρώτων δωματίων [ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς Τυλίσσου ΥΜ ἐποχῆς (βλ. HAZZIDAKIS Tyllissos, 14 σ. 63)].

2) Τεμάχια διαφόρων διὰ τροχοῦ ἀγγείων. Ἐκ τούτων τὰ χαρακτηριστικώτερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Στόμια ὑδροῶν. Εἶναι κατεσκευασμένα ἔξ ἔρυθροῦ πηλοῦ καὶ ἔχουσι τὸν μὲν λαιμὸν ὑψηλόν, τὰ δὲ χεῖλη ἐκτεινόμενα πρὸς τὰ ἔξω. Ἐκ τῶν εἰκονιζομένων δύο τεμαχίων τὸ μὲν μικρότερον ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν τῶν χειλέων λεπτήν καὶ λείαν, τὴν δὲ ῥαβδωτὴν λαβὴν ἀμέσως ἀρχομένην ἀπ' αὐτῶν τὸ δὲ μεγαλύτερον, ἀπλακωτὴν μὲν τὴν ἄνω καὶ περίξ ἐπιφάνειαν τῶν παχέων χειλέων, τὴν δὲ λαβὴν ὀλίγον κατωτέρω τοῦ λαιμοῦ. Τὸ δεύτερον τοῦτο σχῆμα, νεώτερον τοῦ πρώτου, ὑπενθυμίζει τὸ σχῆμα τῆς κάλπιδος τῶν ἐρυθρομόρφων Ἀττικῶν ἀγγείων (βλ. Greek Archaeology σ. 418).

β) Στόμια ἀμφορέων. Κατεσκευασμένα καὶ ταῦτα ἔξ ἔρυθροῦ πηλοῦ, ἔχουσι τὰς μὲν λαβὰς κατωτέρω τῶν χειλέων ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, τὰ δὲ χεῖλη, ἄλλα μὲν τούτων λεπτὰ καὶ κυλινδρικά, ἄλλα δὲ χονδρὰ καὶ ἐκτεινόμενα λοξῶς πρὸς τὰ ἔξω.

γ) Στόμια οἰνοχόης. Τὰ χεῖλη ἔχουσι τὸ σχῆμα τοῦ τριφυλλοῦ, ἡ δὲ λαβή, μόλις ἐξέχουσα ἄνω αὐτῶν, φέρει ῥαβδωτὴν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν.

δ) Τρία ἔξ ὠχροῦ πηλοῦ μικρὰ ἀγγεῖα (μέσον ὕψος 0.08 μ.) σχήματος ἀπιδίου, ἴσως ἰδιότυπον εἶδος ἀλαβάστρου. Παραδόξως ὁμως φέρουσι κατὰ τὸ μέσον τῆς σφαιρικῆς βάσεως ἔμβολον πρὸς ἔμπηξιν καὶ στερέωσιν.

ε) Βάσεις λεβήτων (δίνων) καὶ ὄξυπυθμένων ἀμφορέων.

στ) Τεμάχια πυξίδων ἔξ ἔρυθροῦ πηλοῦ. Περὶ τὴν στενὴν περιφέρειαν τοῦ καλύμματος ἔκτυποι ῥόδακες.

Τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα τεμάχια, ὡς καὶ ἅπαντα τὰ εὐρεθέντα ὄστρακα ἄλλων κεραμεικῶν εἰδῶν στεροῦνται οἰασδῆποτε γραπτῆς διακοσμῆσεως, φέρουσι ὁμως ἐνίοτε πλαστικὸν διάκοσμον, συνήθως ἐκ ῥαβδώσεων ἢ κυματιστῶν γραμμῶν καὶ σπανιώτερον ῥοδάκων.

ζ) Λύχνοι ἔξ ἔρυθροῦ πηλοῦ, τὸ πλεῖστον κολοβοί. Ἄπαντες εἶναι μικροὶ καὶ μονόμυξοι,

κοσμοῦνται δὲ τινες ἔξ αὐτῶν δι' ἐκτύπου ἢ ἐντύπου παραστάσεως κυματιστῶν γραμμῶν ἢ φύλλων κισσοῦ. Μόνον εἷς φέρει ἔκτυπον παρὰστασιν γυμνοῦ ἀνδρὸς βαδίζοντος πρὸς δεξιὰ (πρβ. πρωτοβυζαντινούς λύχνους εἰκ. 3 καὶ 5 ἐν ΑΤΗ. ΜΙΤΤ. LIV 1929, σ. 134).

Β') Ὑάλινα. Τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων εὐρημάτων, κατεσκευασμένων ἐκ λευκῆς, πρασινωπῆς ἢ ὑποκυάνου ὑαλίνης μάξης, εἶναι τεμάχια ἐκ κοιλίας ἢ βάσεως δοχείων, ὀλίγα δὲ μόνον ἐκ στομίων στενῶν ἢ εὐρέων δοχείων, τῶν ὁποίων ἢ λαβή, πλατεῖα καὶ τετραγωνική, κοσμεῖται συνήθως διὰ καθέτων ῥαβδώσεων.

Γ') Μετάλλινα. Τὰ εὐρήματα ταῦτα εἶναι ὀλίγα μολύβδινα ἐλάσματα, ἴσως σύνδεσμοι πρὸς σύνδεσιν λίθων, χαλκοῖ τινες ἦλοι, ἐν μικρὸν κοχλιάριον χαλκοῦν μετὰ μακρᾶς καὶ αἰχμηρᾶς οὐρᾶς καὶ τρία χάλκινα νομίσματα εὐρεθέντα ἐν τῷ φρέατι. Τὸ πρῶτον εἶναι νόμισμα τῆς Κυδωνίας-Κρήτης, φέρον ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν παρὰστασιν ἑστεμμένης κεφαλῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98-117 μ.Χ.) ἀφ' ἑτέρου δὲ ἑξαστόλου ναοῦ (βλ. SVORONOS Numismatique de la Crète ancienne πίν. X, 25). Τὸ δεύτερον εἶναι Ῥωμαϊκὸν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161-180 μ.Χ.) καὶ τὸ τρίτον λίαν ἐφθαρμένον ἑλληνικὸν νόμισμα (Ῥωμ. χρόνων) μεπιθανὴν παρὰστασιν Ἀθηνᾶς.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τοιαῦτα εἶναι τὰ διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἡμῶν ἐρευνῶν ἐν Μαραθίῳ ἐλθόντα εἰς φῶς κτίσματα καὶ τοιαῦτα τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρεθέντα κινητὰ ἀντικείμενα. Ἐξετάζοντες ἰδιαιτέρως τὰ μνημεῖα ταῦτα, παρατηροῦμεν καὶ συμπεραίνομεν τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον ὅτι ταῦτα ἀνήκουσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Τοῦτο ἀποδεικνύεται, ἀρχιτεκτονικῶς:

1) Ἐκ τῆς ἀμμοκονίας, ἥτοι τοῦ ἔξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου μείγματος δι' οὗ εἶναι ἐκτισμένοι οἱ τοῖχοι τῶν περισσοτέρων οἰκοδομημάτων, καὶ τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ὡς τοιούτου συνδετικοῦ μέσου ἀπαντᾷ ἐν Ἑλλάδι μόλις ἀπὸ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν (πρβ. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ Ἱστορία Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης σ. 482).

2) Ἐκ τοῦ ὄστρακοκονιάματος, ἥτοι τοῦ ἔξ ἀσβέστου καὶ ἐκ τετριμμένων εἰς κόνιν ὄστρά.

κων, μείγματος δι' οὗ εἶναι κεχρισμένον τὸ ἔσω-
τερικὸν πρόσωπον τῶν τοίχων καὶ ἔστρωμένον
τὸ δάπεδον ἐνίων διαμερισμάτων καὶ δὴ τῆς δε-
ξαμενῆς Η καὶ τοῦ πιθανοῦ ληνοῦ Μ, μείγματος,
τοῦ ὁποῦ ἡ χρῆσις παρουσιάζεται μόνον κατὰ
τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

3) Ἐκ τῆς πλινθοδομίας, ἣτοι τῆς χρήσεως
ὀπτῶν πλίνθων, ἀντὶ λίθων, πρὸς κατασκευὴν
τοίχων καὶ μάλιστα τῆς διὰ τοιούτων κατα-
σκευῆς τῆς προσόψεως μόνον τῶν τοίχων καὶ
τῆς πληρώσεως τοῦ μεταξὺ διακένου διὰ σκλη-
ροῦ μείγματος ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου καὶ θραυσ-
τῶν λίθων, ὡς παρατηρεῖται εἰς τὴν κατα-
σκευὴν τοῦ περιφερικοῦ τοίχου τοῦ φρέατος
Ε. Ἡ χρῆσις αὕτη ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς Ῥωμαϊ-
κοὺς χρόνους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ. σ. 535).

4) Ἐκ τῶν στρογγύλων ὀπτῶν πλίνθων
πρὸς κατασκευὴν κιόνων, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις
ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐγενικεύθη
κατὰ τοὺς Ῥωμ. χρόνους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ. σ. 482).
Τοιαῦται πλίνθοι εὐρέθησαν ἐν τῷ μεταξὺ τῆς
προκυμαίας τῶν πρώτων οἰκιῶν χώρῳ, ἀποτε-
λούμεναι ἐκ τριγωνικῶν τὸ σχῆμα τεμαχίων, τὰ
ὁποῖα, ἐνούμενα, ἀποτελοῦσι μίαν στρογγύλην
πλίνθον.

5) Ἐκ τοῦ ἡμικυκλικοῦ σχήματος (ροτόντας),
ἣτοι τῆς τοξοειδοῦς κοίλης πλευρᾶς διαμερι-
σμάτων τινῶν, ὡς τῆς δεξαμενῆς Θ καὶ τοῦ λε-
γομένου προμαχώνος, σχήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι
τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν Ῥωμαϊ-
κῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πρβ. SPRINGER
Kunstgeschichte des Altertums ἔκδ. 1923,
σχέδια τῶν Ἀγορῶν τοῦ Αὐγούστου, σ. 484, τοῦ
Τραϊανοῦ, σ. 518, τῆς ἐπαύλεως τοῦ Ἀδριανοῦ,
σ. 526, τῶν Θερμῶν τοῦ Καρακάλλα, σ. 536
κ.τ.λ.), [ὡς καὶ τὴν ἀψιδοειδῆ γέφυραν τοῦ ὕδρα-
γωγείου τῆς «Περιβολίτσας»].

Ἡ χρονολογία αὕτη τεκμηριοῦται ἐπίσης καὶ
ἐκ τῶν εὐρημάτων, ὡς:

1) ἐκ τῶν πηλίνων ἐν γένει ἀγγείων ἀμελοῦς
κατασκευῆς καὶ τῆς δι' ἐντύπων ἢ ἐκτύπων θλα-
στῶν γραμμῶν διακοσμῆσεως αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ
τῆς πρωτοβυζαντινῆς διακοσμῆσεως τῶν λύχνων
καὶ τοῦ σχήματος τῶν δέξυπυθμένων ἀμφορέων,
τὸ ὁποῖον εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν
Ῥωμ. χρόνων.

2) ἐκ τοῦ χαλκίνου κοχλιαρίου, εἴδους οἰκια-
κοῦ σκεύους, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον

ἐπίσης κατὰ τοὺς Ῥωμ. χρόνους (βλ. DAREM-
BERG SAGLIO Dictionnaire des Antiquités
grecques et romaines I, 2, σ. 1266).

3) ἐκ τῶν χαλκίνων νομισμάτων (98-180 μ. Χ.),
τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιοῦσι, κατὰ τὸν κατηγορηματι-
κώτερον τρόπον, τὰ ὡς ἄνω χρονικὰ ὄρια.

Δεύτερον, ὅτι τοῦ συνοικισμοῦ τούτου τῶν
Ῥωμ. χρόνων προηγήθη ἐνταῦθα ἀρχαιότερος
συνοικισμός, ὡς μαρτυροῦσι τοῦτο:

1) Οἱ ἐντετοιχισμένοι ἐν τῇ ἀποβάθρᾳ σπόν-
δυλοι κιόνων, οἱ ὁποῖοι ὅμως, ὡς ἀρῆθάβδωτοι,
οὐδὲν φέρουσι χρονολογικὸν σημεῖον.

2) Τὸ ἐν τῷ δωματίῳ Ζ ἀποκείμενον καὶ εἰς
γούρναν μεταποιηθὲν κιονόκρανον δωρικοῦ
ῥυθμοῦ, τοῦ ὁποῦ ὁ σχεδὸν κωνικὸς ἐχίνος
μετὰ τριῶν δακτυλίων ὑπενθυμίζει ἑλληνιστι-
κοὺς χρόνους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ., σ. 78 καὶ 358).

3) Ἡ ὡς ὕλικὸν χρησιμοποιηθεῖσα ἐν τῷ
τοίχῳ τῆς ἀλλῆς Θ καμάρα μικρᾶς γεφύρας
(ἴσως κοίτης ῥύακος), τῆς ὁποίας ἡ κατὰ τὴν
ἀρχὴν τῶν σφηνολίθων κατασκευὴ διὰ πλίνθων
(πιθοκαμάρας) ἀνάγει ταύτην εἰς τὸν τέταρτον
π.Χ. αἰῶνα (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ. σ. 370).

4) Τὸ ὑπαίθριον ἱερὸν τοῦ Μαραθόσπηλιου,
τὸ ὁποῖον ἀνάγεται, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τοῦ-
λάχιστον εἰς τοὺς πρωτοϊστορικοὺς χρόνους, ἂν
μὴ εἰς ἀρχαιότερους.

Τρίτον, ὅτι ὁ τελευταῖος συνοικισμὸς φαίνεται
ὅτι κατεστράφη, ἄγνωστον πότε, ἐξ ἐπιδρομῆς
ὡς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις τοῦτο τὸ κεκαυμέ-
νον πολλῶν διαμερισμάτων καὶ δὴ τοῦ ὑπὸ
στοιχείῳ Ν μεγάλου δωματίου, ἔτι δὲ καὶ τὸ
ἐπίτηδες γενόμενον ῥήγμα ἐν τῇ δεξαμενῇ Ι,
πρὸς ἀχρήστευσιν τῆς δεξαμενῆς. Πότε συνέβη
ἢ καταστροφῇ ἢ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πολίχνης
ἄγνωστον. Πάντως, ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων
πραγμάτων τὰ τελευταῖα, χρονολογικῶς, εἶναι
οἱ πρωτοβυζαντινῆς τέχνης λύχνοι.

Συνοψίζοντες τὰ ἐκτεθέντα, ἐπαναλαμβάνο-
μεν ὅτι:

α) Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια ἀποτελοῦσι
μικρὸν τμήμα πολίχνης, ἡ ὁποία κατελάμβανε
τοῦλάχιστον τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς κοιλάδος
τοῦ Μαραθιοῦ ἀπὸ τῆς παραλίας μέχρι τῶν
προπόδων τοῦ βορείου βουνοῦ.

β) Ὅτι ἡ πολίχνη αὕτη ἀνήκει μὲν εἰς τοὺς
Ῥωμ. χρόνους, ἰδρῦθη ὅμως ἐπὶ λειψάνων καὶ
δι' ὕλικῳ ἀρχαιότερου συνοικισμοῦ, τὰ ἀπώ-

τατα χρονολογικά όρια τής ύπάρξεως τοῦ ὁποίου ἀνάγονται εἰς πρωτοϊστορικούς, ἂν μὴ εἰς προϊστορικούς χρόνους.

γ) Ὅτι, τέλος, ὁ συνοικισμὸς οὗτος πρέπει νὰ ἦτο ἡ Μινώα, ὡς λίαν διεξοδικῶς ἀνεπτύξαμεν ἐν ἀρχῇ, παραθέσαντες χωρία ἀρχαίων συγγραφέων καὶ γνώμας νεωτέρων ἐρευνητῶν, βασισθέντες δὲ κυρίως ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ὀξυδερκοῦς Pashley.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ εἰρημένος περιγητῆς ταλαντεύεται μεταξὺ τῶν τοποθεσιῶν Μαράθι καὶ Πόρτο-Νόβο ἢ Λίμνη, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἄλλοι περιγηταί, περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος, ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ νεώτεροι χάριται ἐνταῦθα τοποθετοῦσι τὴν Μινώαν καὶ ἐπειδὴ προσέτι αἱ γεωγραφικαὶ συνθήκαι τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Μινώας ἐφαρμόζονται γενικῶς καὶ εἰς τὴν θέσιν «Λίμνη», ἐθεωρήσαμεν καλόν, ὅπως προβῶμεν εἰς ἐρεύνας καὶ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην τοποθεσίαν τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου.

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ "ΛΙΜΝΗΝ.

Ἡ θέσις αὕτη εἶναι κυκλικὸς σχεδὸν ὄρμος κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς Φορτέτζας— τῆς ὠχυρωμένης δηλαδὴ ἐσωτερικῆς νησίδος τοῦ κόλπου τῆς Σούδας. Ὁ ὄρμος ἢ κοιλίσκος οὗτος ὠνομάζετο τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν Porto-Novo (βλ. χάρτην Boschini), νῦν ὅμως καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων «Λίμνη». Ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι, ὁμολογουμένως, λίαν προσφνης, διότι ὁ κοιλίσκος ὁμοιάζει καὶ μένει αἰωνίως γαλήνιος ὡς λίμνη, ἀποτελεῖ δέ, ὡς ἐκ τούτου, ἀσφαλὲς ὄρμητήριον τῶν λέμβων, καθ' ὅσον ἐξ ὄλων μὲν τῶν σημείων περιβάλλεται ὑπὸ βραχυδῶν ὑψωμάτων, προφυλασσόμενος, οὕτω, ἀπὸ παντοίων ἀνέμων, ἀπὸ δὲ τοῦ Νότου χωρίζεται καὶ προστατεύεται ἀπὸ τῆς θαλάσσης τῆς Σούδας διὰ χθαμαλῆς χερσονήσου, ἣτις ἀφήνει μίαν μόνην εἴσοδον κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτῆς ἄκρον¹. Ἡ ὑπαρξίς ἐνταῦθα ἀσφαλοῦς

¹ Τὸ φυσικῶς ἀσφαλὲς τοῦτο ὄρμητήριον μετέβαλον οἱ Ἑνετοὶ εἰς πραγματικὸν λιμένα (Porto-Novo) χωρητικότητος 40 γαλεῶν, κατὰ τὸ 1594, διανοίξαντες καὶ ἐμβαθύναντες τὸ πρὶν στενὸν καὶ ἀβαθὲς βραχυῶδες στόμιον, ἴσως συνεπείᾳ τῆς γεωλογικῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους (SPRATT ἔ.ά. σ. 131), εἰς ἀνοίγμα

λιμενίσκου, ἔτι δὲ καὶ λείψανά τινα τειχίσεως διαφαινόμενα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ὕψωμα αὐτοῦ ἔδωκαν λαβὴν εἰς μὲν τὸν Pashley νὰ ταλαντεύηται, ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν τῆς Μινώας, μεταξὺ τῆς θέσεως ταύτης καὶ τοῦ Μαραθιοῦ, εἰς δὲ τὸν Spratt νὰ πιστεῦῃ ἀδιστακτῶς ὅτι ἐνταῦθα ἀνεκάλυψε τὴν ἀρχαίαν Μινώαν (CAPTAIN SPRATT Travels and Researches, II, σ. 130 131, London, 1865· βλ. καὶ GEROLA ἔ.ά.) Ἄλλ' ἡμεῖς, κατόπιν ὀλιγοημέρων ἐργασιῶν ἀπὸ 26-30 Αὐγούστου καὶ ἐνταῦθα, ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν:

α) Ὅτι τὰ λείψανα τειχίσεως, τὰ ὁποῖα ὁ Spratt ἐξέλαβεν ὡς τείχη τῆς πόλεως Μινώας, εἶναι, ἀτλούστατα, τὰ ἐρείπια ἐνὸς πύργου καὶ τὰ θεμέλια ἐνὸς διαδρόμου αὐτοῦ κατὰ τοὺς κλασσικούς χρόνους. Ὁ πύργος εὐρίσκεται ἐπὶ κορυφῆς τινος τῶν ἀνατολικῶν ὑψωμάτων τῆς Λίμνης καὶ εἰς 500 σχεδὸν μέτρων ἀνηφορικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ ὄρμου. Εἶναι κυκλικὸν κτίσμα, διαμέτρου 6 μέτρων, τοῦ ὁποίου σφίζονται δύο μόνον δόμοι ἰσοδομικῶς διατεταγμένοι δι' ὀρθογωνίων σκληρῶν λίθων ἐξωτερικῶς μόνον πελεκημένων (μέσου μήκους 1, πλ. 0.65 καὶ πλάχ. ἢ ὕψους 0.53 μ.). Πρὸς νότον ὁ πύργος ἔχει ἀνοίγμα (θύραν) πλάτους δύο μέτρων, ἀπὸ τούτου δὲ ἀρχαίαι κλιμακωτὸς διάδρομος, ὅστις ἄγει πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ διάδρομος προστατεύεται ὑπὸ δύο τοίχων ἰσοδομικῶς διατεταγμένων, οἵτινες, δίκην μακρῶν τειχῶν ἢ σκελῶν, βαίνουσι παραλλήλως ἀλλήλων εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ., καὶ φθάνουσι μέχρι τῆς ἀκτῆς, ἣτοι ἔχουσι μῆκος 500 μέτρων. Ἄναμφιβόλως ὁ πύργος θὰ ἐχρησίμευεν ὡς σκοπιὰ ἢ φάρος¹, ὁ δὲ τετειχισμένος διάδρομος θὰ προεφύλασεν ἀπὸ ἐνέδρας ἢ ἐπιθέσεως

μῆκ. 18 καὶ πλ. 7 βημάτων, βάθους δὲ 7-8 ποδῶν. Τὴν διάνοξιν καὶ ἐκβάθυνσιν ἐν γένει τῆς εἰσόδου ἀνέλαβον καὶ ἐξετέλεσαν ἐντὸς δύο μηνῶν καὶ μέχρις Αὐγούστου τοῦ 1594 οἱ φημιζόμενοι ὡς ἐπιδέξιοι λατόμοι κάτοικοι τοῦ Ἀκρωτηρίου, οἵτινες, τούτου ἕνεκα, ἀπηλλάγησαν πάσης ἀγγραφείας εἰς τὰς Ἑνετικὰς γαλέρας, προνόμιον τὸ ὁποῖον διετήρησαν ἔκτοτε εἰς τὸ διηνεκές (GEROLA Monumenti Veneti nell' isola di Creta 4, σ. 120).

¹ Ὁ G. PENDLEBURY ἐν The Archaeology of Crete σ. 344 (London, 1939) φρονεῖ ὅτι ὁ πύργος πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς φάρος διὰ τοὺς ναυτιλλομένους.

τοὺς σκοποὺς φύλακας ἐπικοινωνοῦντας μετὰ τῆς παραλίας. Τὸ ὅτι δὲ τὰ ἐρείπια ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι τείχη πόλεως, ὡς ἐφρόνει ὁ Spratt, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πύργος δὲν συνέχεται μετ' ἄλλου τοίχου καθ' οἰανδήποτε ἄλλην διεύθυνσιν πλὴν πρὸς νότον μετὰ τῶν δύο σκελῶν τοῦ διαδρόμου.

β) Ὅτι ἐνδότερον τοῦ πύργου καὶ ἐπὶ τῶν ὀμαλῶν πως ὑψωμάτων τῆς περιοχῆς ἀνωθεν τῆς Λίμνης οὐδὲν ἐρείπιον ἀρχαῖον ὑπάρχει, ὡς ἀναφέρει ὁ Spratt (βλ. ἀνωτ. σ. 131), πλὴν ὀλίγων ὀστράκων τῶν Ῥωμ. χρόνων. Ἀλλὰ τοιαῦτα ὀστράκα ἀνεύρομεν πανταχοῦ καθ' ὅλην τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου, τὴν βροχομένην ὑπὸ τῆς θαλάσσης τῆς Σούδας.

γ) Τοῦναντίον, ἄφθονα ὀστράκα, καὶ μάλιστα τῶν κλασσικῶν χρόνων, παρατηρήσαμεν ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου, ἣτις φράσσει ἐκ νότου τὴν Λίμνην (βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. σ. 350), πειστικὸν σημεῖον συνοικισμοῦ τῆς θέσεως ταύτης. Τὸν συνοικισμὸν ἀποδεικνύουσιν, ἄλλως τε, ἐρείπιον Βυζαντινῆς ἐκκλησίας¹ καὶ τάφοι Ῥωμ. χρόνων διαφαινόμενοι κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν, ἣτις εἶναι ἀποτόμως κεκομμένη ἐκ τῆς θαλασσοταραχῆς, ἔτι δὲ καὶ θεμέλια οἰκιῶν, τὰ ὅποια ἀπεκαλύψαμεν, ἀνασκάψαντες δοκιμαστικῶς κατὰ τὴν βορειὰν ἐσωτερικὴν πλευρὰν αὐτῆς.

Βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν ἔξακριβώσεων τούτων, συμπεραίνομεν:

α) Ὅτι ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Λίμνης, καὶ ἀποκλειστικῶς ἐξ αἰτίας τοῦ ἀσφαλοῦς φυσικοῦ λιμενίσκου, ἐσχηματίσθη ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου συνοικισμὸς ἀπὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὅστις διετηρήθη μέχρι καὶ τῆς Ἐνετικῆς περιόδου.

β) Ὅτι ὁ συνοικισμὸς οὗτος οὐδέποτε διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἀπετέ-

λεσε πόλιν ἢ πολίχνην, ἀλλὰ παρέμεινε πάντοτε μικρὸς καὶ ἀσήμαντος συνοικισμὸς, ἀσφαλῶς πτωχῶν ἀλιέων, καὶ διότι ἡ ἐφ' ἣς ἰδρῦθη οὗτος νησίς ἢ χερσονήσος εἶναι μικρὰ ἔκτασις γῆς, μόλις 100 τ. μ., καὶ διότι οὐδεμία καὶ περίξ τῆς Λίμνης καὶ ἐπὶ τῶν περίξ λόφων καὶ ὑψωμάτων ὑπάρχει ἐνδειξεις συνοικισμοῦ καὶ διότι οὐδὲ κἄν στέρνα φαίνεται καθ' ὅλην τὴν ἐγγὺς περιοχὴν, ἐκτὸς μικρᾶς παρὰ τὴν ἀκτὴν (τῆς Λίμνης) πηγῆς, τῆς ὁποίας τὸ λίαν ὑφάλμυρον ὕδωρ εἶναι ἥκιστα κατάλληλον πρὸς πόσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁποίας ὑδρεύονται καὶ νῦν κατ' ἀνάγκην οἱ καταφεύγοντες εἰς τὴν ἀείποτε γαληνιώσαν Λίμνην σημερινοὶ ἀλιεῖς καὶ λεμβοῦχοι.

γ) Ὅτι τὸ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πενιχρὸν τοῦ συνοικισμοῦ πλούσιον εἰς ἐπιμελῆ κατασκευὴν μεμονωμένον ἔργον τοῦ φυλακείου ἢ φάρου μετὰ τοῦ τετειχισμένου διαδρόμου αὐτοῦ πρέπει νὰ ἰδρῦθη ἐπὶ τῆς περιόπτου ἐκείνης θέσεως ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως—Ἀπτέρας ἢ Κυδωνίας—εἰς ἣν ἀσφαλῶς ὑπήγετο ὁ μικροσυνοικισμὸς οὗτος τῶν ἀλιέων.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐπαναλαμβάνοντες τὰ περὶ Μινώας ἀναγραφόμενα ὅτι αὕτη ὑπῆρξε πόλις ἰδρυθεῖσα ἐπὶ Μίνωος καὶ ὅτι ἔκειτο κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ κόλπου τῆς Σούδας, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ «Μαράθι» ἀνταποκρίνεται πληρέστερον τῆς «Λίμνης» ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τῆς Μινώας καὶ διότι ἡ θέσις αὕτη εἶναι τὸ ἐξώτερον ἄκρον τῆς Σούδας καὶ διότι ἡ ἔκτασις τοῦ συνοικισμοῦ παρουσιάζει πόλιν καί, τέλος, διότι ἐνταῦθα μόνον ὑπάρχει μνημεῖον προϊστορικῶν χρόνων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΗΣ

¹ Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ μικρὰ αὕτη ἐκκλησία ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἃν καὶ τὸ σημερινὸν ἐξωκκλήσιον, πλησίον τοῦ ἐρειπιωμένου, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον.